

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

ПРОБЛЕМ КРИМИНАЛИТЕТА*

I. У дугом историјском развићу казног права најзад се дошло до једног довољно јасног израженог појма, да се при оцени вредности појединих кривичних дела мора водити рачун не само о кривичној радњи или нерадњи коју је неко лице извршило и за коју је оно одговорно, пошто је законом била забрањена, већ и о карактеру т. ј. личним особинама кривчевим односно о његовим темпераменту с обзиром на могућу његову поправку и прилагођавање друштвеној средини.

Поквареност или опасност извесног лица не може се утврдити само по кривичном делу које је оно извршило, јер је она условљена и другим од кривичне радње независним околностима. Нпр. претерана осетљивост може одвести извршењу кривичног дела и као таква правно бити неоправдана, док је фактички таква осетљивост разумљива и извињива. Али тежиште покварености кривчеве није поглавито у тиме, што је извршио једно и извесно кривично дело, већ у опасности, да после тога он не учини друго или серију других кривичних дела. Уочена и утврђена ова опасност показује колико је она велика у самом извршеном и испољеном кривичном делу.

Осем тога треба водити рачуна о штети која је учињена кривичним делом било појединцу било друштвеној заједници. Из практичног дуговековног искуства стекли смо сазнање, да људска душа не разуме такво правосуђе у коме не би била постигнута равнотежа између кривичног дела и његових казно – правних последица, те је отуда практично у законодавству изведен логичан закључак, да казна мора бити пропорционално одмерена и према величани штете, која је проузрокована извршеним кривичним делом.

Према томе досадашња научна посматрања одводе нас закључку, да имамо да водимо рачун о кривичној радњи као таквој (као повреда изврсне казно правне норме), о индивидуалној или колективној штети причињеној кривичним делом и о природи одн. личним особинама кривца.

Све ово износи нам пред очи факат, да је ово питање – проблем криминалитета – врло компликовано, и да према томе настају и тешкоће да се пронађе најпогоднији начин реакције против криминалитета; отуда је и ово питање исто тако замршено и даје повода многим научним разноликим схватањима и препиркама и предлагању разноликих средстава у борби против појављеног и будућег криминалитета.

Ово је борба у толико тежа, што је криминална социологија још у великој неизвесности, шта су прави узроци криминалитета. И ако ова наука иде неколико деценија у назад и ако има научних радова од најозбиљнијих писаца и истраживача, ипак је сувише велика одважност, ако би се још сада примила као потпуно тачна научна извођења овога правца. У том је правцу учинио један немачки научар** умесну при-

* Полиција 1924/број 17/18, стр. 660–671.

** научник

медбу: да се криминална антропологија представља са једним импозантним апаратом факата, али чија се научна извођења не могу још применити на казнено – правна испраживања.

Као једино тачна може се ипак примити опште учење криминалне антропологије, које усваја и позитивна наука казног права, да криминалитет има свој узрок у двојакој основици: у личним особинама учиниоца кривичног дела и у средини друштвеној у којој се креће. Колико се ови узроци условљавају одн колико један од другог зависи, то постаје већ спорно као и то да ли је криминалитет њима безусловно проузрокован или само од њих зависан, тако да учиниоцу радње остаје довољно могућности за разумно одлучивање: хоће ли или не извршити намеравану или само жељену кривичну радњу.

Претерано је ново модерно учење, по коме се учиниоцу кривичног дела одн. његовој личности даје претежни значај у проблему криминалитета. Отуда и погрешни и штетни закључци многих научара тога правца, који неће да знају за садашње разликовање између покушаног, промашеног (неуспелог) и свршеног дела, пошто се казна не треба да одмерава према тежини повреде права, већ према социјалној опасности кривчевој, испољеној у предузетој кривичној радњи (без обзира на њен исход). Ови научари заступају гледиште, да тежина злочина, посматрана са гледишта социјалног није у самој радњи и њеним последицама, већ више у самој кривичној вољи учиниоца радње која се у њој само испољава.

Погрешност овога гледишта види се одмах по томе, што је такав кривац изложен самовољи судије, који може да примењује најпроизвољније казне у колико опасност сматра за мању или већу с обзиром на извршену радњу.

Супротност ова два гледишта је несумњиво велика и изгледа да је истина по среди, да кривац не сме бити произвољно кажњен, према самој опасности, већ једино у законским границама казне одређене с обзиром на тежину кривичног дела, где се о специјалној опасности кривца може водити довољно рачуна.

Од особите је практичне важности питање о томе, како да се друштво спасе од тзв. поврата и повратника, где је велики интерес друштвени у томе да се поврат спречи, без обзира то, да ли је његов узрок у физичким или у социјалним околностима. Као што се друштво брани од поплаве и грома или пожара, тако оно проналази средства и за одбрану против вољних радња злочиначких. Оно им истиче на супрот томе сличне моралне или социјалне силе, као што су губитак слободе и части, страх од смрти или новчане глобе као и губитак имовине. Интересно је у том погледу напоменути како се историјски развитак ових средстава кретао, на име: стављање на крст, осакаћење или сечење руке, ноге или језика т.ј. оног дела тела којим је проузроковано кривично дело, бацање кривца зверовама да га разтргну, ломљење костију под слоновим ногама или сурлом, заливање ушију или уста или преливање тела оловом или врућом водом, држање мртвог убијеног детета од стране детеубице три дана у загрљају и др. казне које су казнили системи у ту сврху измишљали док су стигли до система само казне лишења слободе и новчане казне, као можда довољних казни за борбу против свих кривичних дела.

Али уопште код свих кривичних дела учињених први пут или у поврату, за практичара је најтеже питање које има претходно да се реши, у томе: да ли је окривљени одиста учинилац тога дела т.ј. да ли је он кривац. То је истина питање, поступка и доказа, али оно кад је решено, тек даје могућности за оцену: каква је и колика је кривична одговорност. При томе наше досадашње практично искуство показује, да су судије свих културних држава врло мало или скоро ни мало склони, да казну одмеравају само и једино према испољеној опасности, већ је очигледно да се казна одмерава пог-

лавито према тежини дела, а опасност већа или мања узима се у обзир нарочито код кривичних дела учињених у поврату. То је важан факат о коме законодавац мора да води рачун, ако хоће да примена закона буде корисно изведена. Не могуће је замислити да би се нашло судија, који би судили само с обзиром на испољену опасност, без обзира на тежину дела. Ми имамо у том код нас два практична примера: у закону о пороти о примени §. 85 кр. з. за служење непријатељу за време окупације (1915–1918) и у закону о заштити државе од 1921. г. где је предвиђена смртна казна због велике опасности кривчеве, па су изрицане најблаже казне где кривична радња није представљала стварну опасност.

II. Као и код других народа тако и код нас још пре великих ратова крајем прошлог и почетком овог века било се увидело, да казни законици не одговарају стварним реформним радовима. Тако смо имали на једној страни мање или више застарело казно законодавство – материјално а нарочито формално – и на другој страни претеране захтеве модерног новачења, која су хтела да све што постоји просто оборе и т. р. униште позитивно казно законодавство. Ипак, то није тако лака ни проста ствар. Казно законодавство, и ако национално по форми било је по садржини својој интернационално, и толико ухватило корена у свести свих народа, да није данас ништа теже, него се ишчупати из тога верижног ланца и створити ново казно законодавство, строго национално и независно од других држава: приступити остварењу најмодернијих захвата. Један је француски писац врло умесно рекао: „криминална социологија треба да остане саобразна просечном мишљењу бар у својим закључцима; она може покушавати само да нам покаже вероватну истину, али она не сме на томе да заснује једно искључиво стање.“

Ништа није мање сигурно и мање извесно него мишљења која се износе у науци казног права. То није математика, већ наука која је условљена најразноликијим израђеним или неизрађеним мишљењима разних епоха и код разних народа. Ми видимо да и данас најумнији представници најкултурнијих држава нису управо о томе начисто у чему се састоји проблем криминалитета и како он има да се реши. То нам изгледа и сасвим природно и објашњиво. Историјски развитак нам показује најразноликија схватања и ми видимо само да тај историјски развитак није закључен и да је далеко од дефинитивног решења, где је све у развићу – у процесу реформе и стварања.

Као што смо напред поменули социјални феномен криминалитета се састоји из три дела: из факта, штете и кривца. Сваки од ових елемената изазвао је у историјском развоју разнолика схватања и оцену. Његова историјска еволуција је дакле разнолика; првобитно видимо да је личност кривчеве била више мање безначајна уопште с обзиром на важност саме радње, којој се придавао сав значај; злочин је посматран сам за себе и независно од кривца, који је наравно кажњаван а у ствари се говорило и схватало да се кажњава злочин према његовој тежини у смислу схватања тога времена. О узроцима зашто је кривично дело извршено одн. шта је било покретач (тзв. мобил) за извршење дела није се водио рачун; довољно је било: да је кривично дело извршено, да оно у лицу злочинца има да буде кажњено. У том времену казна је изгледала као средство испаштања којим има да се поправи учињено зло, као компензација. Злочин је повлачио првобитно не само казну за кривца, већ и за његову фамилију, која се колективна одговорност задржала још и у данашње дане у извршењу освете, где противна – осветничка страна сматра целу злочинчеву фамилију за криву због извршенога злочина, што је сасвим природно и разумљиво у таквим примитивним заједницама где постоји солидарност у сваком правцу, па логично изазива и последицу колективне кривичне одговорности.

Тек много доцније историјске епохе, које представљају јачи културни напредак, сматрају злочин као једну антисоцијалну појаву, где се антисоцијалност односила на чисто религиозну страну, као повреду религије, али не на само фактичко угрожавање друштвеног поретка како се то данас схвата. Друштво се овде свети због повреде божанства. У осталом тадашњи цео друштвени поредак носи обележје религиозна, што видимо код обреда рађања, закључења брака, преноса својине и др. свечаних правних послова, те је логично било и ово схватање, пошто је целокупан свет и сва људска имовина стајала под заштитом божанства. Изгледа да ово схватање није остало без практичног значаја за даљи развој казненог права, јер има научара, који тврде, да је у овом схватању зачетак данашњег модерног схватања о превентивном казненом праву.

Исто је тако историјски старо схватање, да шета учињена кривичним делом има да се поправи. То нам служи као најбољи доказ о урођеном појму правичности: да се једном створено правно стање не сме произвољно и самовласно реметити, јер сваки такав поремећај изазива реакцију оштећеног који је овлашћен на копензацију. Али је ипак до овог схватања дошло мало доцније, јер се у почетку више кажњавало смрћу, а о имовном оштећењу се мање водило рачуна, док се није формирао прави појам својине. Ова идеја компензације створила је доцније још већу могућност у тим правцу што су уведене новчане казне место других строжих, помоћу којих је дошло до разумног пропорционалног одмерања казне, нарочито код имовинских деликата и код ситних кривичних дела, где је систем новчаних казна најразумнији и најкориснији.

Напоследку још је доцнијег датума идеја, да се казна има доделити сразмерно, не само према тежини дела, него и према кривичној одговорности т. ј. да ли је учинилац више или мање крив, кад је већ крив за то дело. Тако се поступно развио социјални осећај, да казна служи као реакција колективне воље против нечијег напада и да као таква има да се управи само против нападача, без повреде његове фамилије. Тако је казна постала чисто индивидуална, као што је и кривично дело чисто индивидуални напад: изражај воље извесне личности.

До дефинитивног схватања овога напада као вољног изражаја кривчевог дошло се под утицајем филозофије римског права и хришћанске религије, који су за појам одговорности поред истог факта, да је неко учинио извесно кривично дело, почели захтевати, да је та радња последица воље хотења тога лица, која му се може у кривицу приписати. Наравно да је ово питање воље и одговорности постало предмет дугих дискусија и спорова, који још ни данас нису окончани. Као вероватно тачни резултат могли би рећи, да се воља сматра као резултат узајамне акције човековог организма као умног бића и друштвене средине, те се не може сматрати као апсолутна, већ само као *релативна*.

Најкориснија идеја, која се појавила у казненом праву, то је она, која је истакла, да се казном поред одмазде за кривично дело, којом се изједначава учињено зло одн. оно заглађава и којом се несумњиво заштићује правни поредак, има да постигне истовремено још један нарочити циљ: да се осуђени кривац за време издржавања казне (лишења слободе) морално поправи т. ј. оспособи за живот у друштвеној заједници тако да више ни учини никакво кривично дело. Овде су у питању поглавито казне лишења слободе, где дуго време за које траје казна има да буде испуњено интензивним радом који би био користан с једне стране за друштвену заједницу, и с друге за самог осуђеника, да му се очува здраво тело и поправи његова оштећена душа. Смртна казна као казна којом се кривац елиминира из друштва искључује сваки говор о поправци, а новчане казне не долазе у обзир, јер су једностране: погађају само имовну сферу кривчеву и њихово дејство је врло релативно да ли ће дејствовати на поправку или не. Лишење слободе погађа личност кривчеву у целини и њена дуготрајност омогућава дуго дејствовање на његову моралну сферу и омогућава врло вероватно могућу поправку.

III. Из напред изложеног, по природи саме ствари, излази да друштвена реакција против кривичних дела мора бити двојака: репресивна и превентивна. Репресија кривичних дела се врши помоћу казни, које предвиђа један општи казни законик, израђен с обзиром на разнолика кривична дела, њихову природу и тежину, у опште њихов значај за појединце и друштвену заједницу, и с обзиром на личне особине кривчеве и његову опасност за целокупни јавни поредак. Вековно искуство показало је интересна разликовања у оцени важности појединих кривичних дела и у одмерању казни према њиховој тежини; тако видимо да се убиство сматра у свим позитивним законцима као најтеже дело и да се у опште сви напори против интегритета личности и државе стављају на прво место па тек онда долазе имовински и други деликти у разним варијацијама; исто тако прави се знатна разлика у кажњавању повратника који се због испољене опасности кажњавају строже – при истој кажњивости самих деликата, од кажњивости малолетника, који се по правилу разликују у старије и млађе малолетнике, где је кажњавање знатно блажије или се исто искључује и млађи малолетници подвргавају систему нарочитог поправљања и васпитања, с обзиром на њихову још недовољну формирану вољу и карактер.

Питање превенције кривичних дела далеко је више компликованије него репресија. Овде се тиче решења тешкога проблема: како да се кривац поправи, у колико је та поправка потребна и како он да се доведе у склад са друштвеном средином из које је изашао и с којом је дошао у сукоб, оном средином која му је дала лоше васпитање и слабу отпорну снагу уколико у овима лежи узрок кривичном делу, дакле: како ће да се измене социјалне прилике кривчеве, да оне остану без утицаја на његов криминалитет. И ако је немогуће математички тачно утврдити, колики је утицај наслеђа и колики васпитања одн. друштвене средине на криминалитет у опште, ипак се мора признати да извесне истине има у томе и онда је превентивни задатак државе, да се стара свима могућим средствима да се ствара и рађа само здраво потомство и да се околности и друштвене прилике тако подесе, да не буду узрок или подстицај крив. дела, на име да се не рађају дегенерисани и да се имовно и економско стање у опште и целокупна организација државних власти тако удеси да она не одводи извршењу кривичних дела, као што нпр. притисак власти слободних грађана одводи противстајању или као што беда и сиромаштво одводе имовинским деликтима и подобним кривичним делима.

Добра комбинација репресије и превенције одводи корисним резултатима: задовољењу осећаја правичности у изреченој одмазди кривична дела према његовој тежини и задовољењу заштите друштва према индивидуалној опасности кривца у границама у напред законом забрањене казне, при чијем се извршењу има да постигне и морална поправка кривца. Уз то наравно има да дође и накнада штете оштећеном или повређеном, да се васпостави његова повређења економска сфера. На тај се начин постиже, да једна казна потпорно губи карактер приватне или јавне освете, већ се схвата као једно неопходно потребно средство којим држава реагира против повредиоца правних норми које је она прописала. И она реагира снажно и моћно, јер извесне кривце кажњава смрћу и тиме их као штетне просто уклања из друштва, докле другог лишава слободе доживотно или за време, с обавезом строгог реда, чиме их елиминира за увек или привремено из друштва и онемогућава њихову штетну акцију, принуђавајући их при том на обавезно привређивање у корист државе, којим имају да зараде трошкове које држава чини за њихово издржавање и чување ради осигурања државе и јавног поретка у држави. Најблажа државна реакција је у примени већих или мањих новчаних казни.

IV. Право државе да казни неоспорно је признато од свих држава и од свих начара. Све дискусије и спорност питања потпуно су данас бескорисне; држава је силом околности ово право себи присвојила и она га врши; његова образложења и оправдања налазе се у разним фактима: чисто осећајним или метафизичким. Што је при том несумњиво то је, да су сва друштва од памтивека ово право вршила у једној или другој форми и њиме осигуравала поштовање издатих закона. Тежиште се своди поглавито дакле на потребу примене казненог законика према онима који ремете поредак који се хоће њиме да утврди. Искуство нас је научило, да је страх почетак мудрости, те и казнени законик као збир средства за застрашивање има да служи као најмодернији инструменат електрични за уразумљивање неразумних и одржавање равнотеже код разумних да поштују прописане норме правног поретка и крећу се у круговима интересних сфера, како их приписује позитивно законодавство: т. ј. не уби, не кради, не превари, не прељуби и т. д. поштовање принципа поштеност и честитог живота по примеру стојичке филозофије и најсавршенијег хришћанства.

Тако се постепено дошло до истог схватања и у филозофији казненог права и у криминалној социологији, да је казнени законик и право кажњења, које он ствара, један од најосновнијих и најважнијих услова друштвеног живота у држави. Наш се цео друштвени живот креће у извесним кружним сферама, које се не смеју прекорачити, а њихов је пречник довољно простран да приватна иницијатива не буде ни најмање ограничена ни спутана и да се човек као слободно биће не осећа под притиском државне власти, већ на против сматра да је постојење казненог законика и примењивање његових казни у интересу опште и личе слободе и привредног личног и општег напретка. Идеја о праву кажњења и потреби његовој постала је свеопшта – универзална, да је тешко веровати, да би какав нови модерни покрет могао одједном и законито да обори постојеће стање, уништи казнени законик и на његово место постави ново право тзв. социјалне хигијене у средствима заштите друштва без кажњавања у правом смислу те речи. Казна је одувек, па и у најневинијим односима у васпитању деце и дресуре животиња, играла знатну улогу у застрашавању па ће тај психолошки моменат, који она у себи има, остати и даље њој својствен, и кад се тиче недовољно разумних (малолетника), па чак и сасвим разумних или безумних (пунолетних).

Сасвим је природно и логично што се од казне захтева да она по својој природи буде тако удешена да може постићи извесне циљеве. Као први и најважнији захтев је да она има да *застраши* у опште као законска забрана, и посебице као судски досуђена одмазда за учињено кривично дело. У томе и јесте психолошки елеменат казне, што је сваки појединац узима или треба да узме у обзир при својим радњама које предузима, те да се уздржи од извршења законом забрањених радњи, које ће му донети више непријатности него што су тренутне пријатности нпр. да се уздржи од убиства свога непријатеља, које би му учинило тренутно задовољство: да зна да му тај непријатељ више не може шкодити, што је безначајно према непријатностима, које су скопчане са дугом робијом и системом тешког рада и свих других лишавања благодети слободног живота, па није чак искључена могућност примене смртне казне, док логично посматрано није разумно изложити свој живот тако великим опасностима. Ово се застрашење може постићи само на тај начин, ако је систем извршења казним законом запрећених казна довољно озбиљан тако да он за осуђеника стварно представи извесно озбиљно трпљење (што је лишен слободе), али ни у ком случају казна се не сме претворити у мучење, јер би то прешло циљ казне, да буде морална, индивидуална и пропорционална према извршеном злу. Један казнени систем био би неправичан, ако би увео смртну казну код опасних крађа и утаје новца од стране држ. чиновника – као што је то био случај у нашем ранијем законодавству – или ако би казне у опште

за лакша кривична дела биле једнаке са казнама за тежа дела. Ми у нашем животу тачно разликујемо тежа кривична дела од лакших и хоћемо према том и строже или блаже кажњавање у принципу. Уз то наравно само по себи долази тзв. индивидуализање казне у границама највеће и најмање запрећене казне. Овај је систем нарочито подесан и користан, јер даје судији могућност да води рачуна о индивидуалним особинама кривца и да потраживши и утврдивши прави урок злочину, кривцу одмери само тзв. заслужену казну. При томе је од особите користи, ако се не запрети само једна апсолутна казна (рецимо смртна), већ ако се остави избор између ње и казне лишења слободе, јер апсолутно запрећене казне, ако се појаве као неправедне у посебном случају доводе судове (нарочито поротне, или и државне ако суде по слободном убеђењу) у неприлику: или да неправедно осуде (строго по закону) или да ослободе кривце (противно закону, али прилично с обзиром на тешку казну и немогућност да се изрекне блажа казна). Примера за то има много у страном правосуђу па и у нашем § 85. к. з. и закону о заштити државе.

Мана свих позитивних казних система састоји се поглавито у томе, што се код казне лишења слободе врло тешко и са сигурношћу може говорити о моралној поправци осуђеника. Напротив врло многа научна тврђења иду у том правцу да осуђеници излазе из казних завода више покварени, него што су у њих ушли, да су управо казни завод школа за рашћене криминалитета. Морална поправка је један факат који не подлеже статистичким рачунањима, па ипак криминална статистика покушава и изводи такве куражне закључке на штету система казни лишења слободе. Сам принцип у основу је врло добар: без казне лишења слободе не може бити, само је у питању практично извођење те казне, и оно је по правилу скоро свуда рђаво или скоро рђаво, те отуда и повика са основаном или неоснованом критиком. Нас као криминалисте у осталом и не тиче се чисто хришћански морални преображај делинквентове душе, већ само један такав правни преображај, да се он уздржи од поновног криминалитета, чиме правни поредак остаје неповређен; онај други преображај ми остављамо цркви. Ми имамо да кривцу предочимо штетност његове акције за правни поредак, као и за његову личну слободу: да он поштујући своју слободу поштује и правни поредак као и обрнуто.

Д-р. Д. М. Суботић